

XVI. Yüzyılda Latin Amerika Gümüşünün Osmanlı-İspanyol Rekabetindeki İktisadi Rolüne Dair Bazı Düşünceler

Emrah NAKİ*

Özet

XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı ve İspanya Devletleri arasında Akdeniz'de süregelen çatışmanın geri planında Avrupa'ya uzanan Latin Amerika gümüşü finansal önemi haizdir. Bu değerli madenin mevcudiyeti, özellikle bu iki imparatorluğun sahip oldukları savaş makinelerini finanse etmede etkin rol oynamıştır. Fakat bu uzun soluklu siyasi ve askeri rekabet uzun vadede devletlerin hazinelerinde onarılmaz kayıplara yol açmıştır. Merkezde daha büyük ordular kurmak ve bunları sürekli olarak eğitme zorunluluğu bu iki devletin finansal yapısını yıpratırken, uzun ve tüketici savaşlar parasal sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Bu şartlar altında kaçınılmaz olarak baş gösteren finansal kriz, İspanyol hazinesinde iflaslar yaşatmış, Osmanlı ziraatı ve sanayiinde ise bunalımlar yaratmıştır. Bu bağlamda çalışmamız, Latin Amerika gümüşünün XVI. yüzyılda İspanya ve Osmanlı Devletleri'nin ekonomilerinde yarattığı olumlu ve olumsuz etkileri gösterme denemesidir.

Anahtar Kelimeler: İspanya, Osmanlı, Latin Amerika, Gümüş, V. Carlos, II. Felipe, II. Selim, III. Murad.

Some Thoughts on the Economic Role of Latin American Silver in the Ottoman-Spanish Rivalry in the 16th Century

Abstract

During the 16th century the extending Latin American silver to Europe possesses a financial importance in the background of the ongoing conflict between Ottoman and Spanish States in the Mediterranean. The availability of this precious metal played an active role particularly in financing of the war machine these two empires had. But this long-term political and military competition led to irreparable losses in the treasury of states in the long run. The necessity of building bigger armies in the center and training them constantly wore out the financial structure of these two states, while long and exhausting wars aggravated more monetary problems. Inevitably appearing under these conditions, a financial crisis caused bankruptcies

* Dr., emrahnaki@gmail.com

in the Spanish treasury and created crises in Ottoman agriculture and industry. In this context, our study is an essay to demonstrate the positive and negative effects which the silver of Latin America caused in economies of Ottoman and Spanish States during the 16th century.

Keywords: *Spain, Ottoman, Latin America, Silver, Charles V, Philip II, Selim II, Murad III.*

Giriş

Bu çalışma, yakın zamanda Batı’da ve Türkiye’de çıkan yayınlar esas alınarak hazırlanmıştır. Bu doğrultuda XVI. yüzyıldaki iki başat güç olan Osmanlı ve İspanya devletleri arasında vuku bulan siyasi ve askeri rekabetin iktisadi temelleri karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca birinci elden kaynak bakımından Osmanlı kronikleri ve İspanyol arşiv belgelerinden örnekler sunulmuştur.

Katolik krallar olarak tanınan Isabel ve Fernando, İspanya’nın siyasi birliğini sağlamak adına gerçekleştirdikleri evliliğin ardından yeniden fetih manasına gelen *Reconquista*’yı başlattılar ve yarımadaadaki son Müslüman devlet olan Granada Emirliğine karşı sürdürdükleri mücadeleyi 1492 yılında başarıya ulaştırdılar. 1492’de Son Müslüman devleti devrilirken, yarımadaadaki diğer bir unsur olan Yahudiler de adadan kovuldular. Aynı yıl yeni kıta Amerika’nın keşfi gerçekleşti.¹

Yeni Kıta Amerika’nın Keşfiyle Birlikte Batı’daki İktisadi Gelişmeler

Yeni Dünya’nın keşfi ile birlikte bulunan gümüş madenleri, eski ve yeni kıta arasında yoğun bir madencilik etkinliğinin başlamasına vesile oldu. Bu sayede, özellikle de 1536-1566 senelerini kapsayan otuz yıl içinde olağanüstü şekilde talihin tecellisiyle oluşan servetten yararlanan İspanya, bu süreçte sömürgelerindeki ikinci hatta üçüncü sınıf bir ülke durumundan dünyanın en zengin ve en güçlü memleketine dönüştü. Öncelikle 1519 ile 1533 yılları arasında İspanyol Sömürge İmparatorluğunun aşırı şekilde büyümesini sağlayan faktörlerin başında, 13 Ağustos 1521’de Aztek medeniyetini yıkan Hernan Cortes ile 1532 tarihinde İnka İmparatorluğu’nu yıkan Francisco Pizarro geliyordu. 1535 yılında Aztek İmparatorluğu’nun üzerinde Nueva España [Yeni İspanya] Genel Valiliği, bugünkü Peru, Bolivya, Şili, Venezuela, Paraguay, Kolombiya, Ekvador topraklarını kapsayan bölgede ise Peru Genel Valiliği kuruldu.²

1 J. M. Batista I Roca, “The Hispanic Kingdoms and The Catholic Kings”, *The Cambridge Modern History-The Renaissance 1493-1520*, Ed. G.R.Potter, Vol. I, Cambridge 1957, s. 316, 320, 325; Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 148-149.

2 Carlo M. Cipolla, *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar: İspanyol Gümüşünün Efsanevi Öyküsü*, Çev: Tülin Altınova, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 1-3; 1583’de III Murad’a sunulan ve Amerika kıtasındaki keşifler ile ilgili bir Müslümanın gözüyle yazılmış ilk kitap olması bakımından büyük bir değere hâiz “Tarih-i Hind-i Garbî” adlı eserde, Hernan Cortes’in Meksika kıtası üzerinde yaptığı keşifler, savaşlar, 120.000 insanın ölümüne yol açarak yerli toplum üzerinde yarattığı büyük felaket ve yaptığı yağma hakkında ilginç bilgiler mevcuttur. Yerli toplumun dini değerlerine, kültürel hazinelerine zerre kadar saygı duymayan Hernán Cortés’in, Meksika topraklarının en değerli tapınaklarında bulunan altın ve gümüşten yapılmış putlardan oluşan çok değerli kültür hazinelerini nasıl yağmaladığı ve 600.000 parça altın ele geçirerek yaptığı iktisadi kazançla ilgili bilgiler kayda değer niteliktedir. Seferinin sonunda Cortés’in, köle olarak yerliler ve hediyelerle birlikte 20.000 kantar altın, 1.500 kantar saf gümüş ve 10.000 kantar altın alışım yüklü iki gemiyle 1528’de İspanya’ya vardığı bilgisi elde edilen kazancın miktarını anlamak bakımından önemlidir. Ayrıca Eser, Büyük okyanusa çıkış yolunun bulunmasıyla birlikte Francisco Pizarro’un Panama üzerinden Peru’ya yaptığı yolculuk hakkında bilgi vermektedir. Pizarro’nun bu seferden 600.000 kantar saf altın ve 150.000 kantar saf gümüş elde ettiği bilgisi mevcuttur. Bk. *Tarih-i Hind-i Garbî veya Hadîs-i Nev*, The Historical Research Foundation İstanbul Research Center, İstanbul 1987, s. 26-33.

Tüm bu gelişmeleri, 16. Ve 17. yüzyıllarda İspanya'nın güç ve zenginliğinin temel kaynaklarının oluşmasını sağlayan, bugünkü Bolivya bölgesinde yer alan Potosi ile Meksika'nın Zacatecas yöresinde bulunan gümüş madenlerinin 1545 yılı itibarıyla keşfi izledi. 1554 ve 1556 yıllarında cıva ve tuz kullanılarak minerallerden gümüş elde edilmesini sağlayan yöntemin Sevilla'lı Tüccar Batolomé de Medina tarafından Zacatecas madenlerine götürülüp uygulanmasıyla birlikte üretim masrafları düşürülürken, zayıf ve az verimli maden yataklarının işletilmesine de olanak sağlandı. Zacatecas madenleri için gereken cıva İspanya'nın İdria ve *Fuggerler* tarafından yönetilen Almaden bölgesinden sağlanırken, 1564'de Potosi'nin kuş uçuşu 1200 km. kuzeyinde bulunan Huancavelica olarak adlandırılan yeni bir yerin keşfedilmesiyle Potosi madenlerinin tam randımanlı çalıştırılabilmesi başarılmış oldu.³

Amerika kıtasına giden ya da oradan gelen tüm yolcu ve malların zorunlu hareket ve varış yeri İspanyol kenti Sevilla olup İspanya'nın dış limanı Sanlúcar ile birlikte İspanyol-Amerikan ticaretinin tekel merkeziydi.⁴ Rakamsal olarak vermek gerekirse, Amerikan'dan Sevilla'ya aktarılan gümüş 1521-1530 arasında 149 kiloyu bulurken, bu miktar 1551-1560 döneminde yaklaşık 303 tona, 1561-1570 döneminde 943 tona, 1571-1580 döneminde 1.119 tona ve 1581-1590 döneminde de 2.103 tona çıktı. 1591-1600 döneminde ise 2708 ton olarak kayda geçirildi. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte tüm nispi önemini kaybeden altının 1503-1600 arasında girişi ise 153 tonu bulmaktaydı. Fakat tüm veriler gümrük vergisi ödenen kayıtlı gümüş ve altındı. Kayıt dışı olarak kaçak yollardan sokulan gümüş ve altının miktarı ise bilinmiyordu.⁵

Sevilla'da kayıtlara geçen gümüşün duka cinsinden değeri, aşağıdaki tabloda daha net şekilde gösterilmiştir.⁶

Dönem	İspanya Kraliyeti İçin	Şahıslar İçin	Toplam
1556-1560	1.882.195	7.716.604	9.598.798
1561-1565	2.183.440	11.265.603	13.449.043
1566-1570	4.541.692	12.427.767	16.969.459
1571-1575	3.958.393	10.329.538	14.287.931
1576-1580	7.979.614	12.722.715	20.702.329
1581-1585	9.060.725	26.188.810	35.249.534
1586-1590	9.651.855	18.947.302	28.599.157
1591-1595	12.028.018	30.193.817	42.221.835
1596-1600	13.169.182	28.145.019	41.314.201

3 Cipolla, *a.g.e.*, s. 4-7.

4 Máximo García Fernández, *La Economía Española en los Siglos XVI, XVII, XVIII.*, Actas, Madrid 2002, 36.

5 Cipolla, *a.g.e.*, s. 18-19.

6 Earl J. Hamilton, *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts 1934, s. 34.

Amerika kıtası üzerinde çok dramatik ve tahrip edici bir etkiye yol açan İspanyol *Conquistador*larının [Fetihçi], büyük altın yatakları bulma hayaliyle çıktıkları yolda altın yerine keşfettikleri ve hızla gerçek madeni zenginlik kaynağı olan Zacatecas ve Potosi gibi zengin gümüş yataklarının Avrupa'nın kendi ekonomisi üzerinde faydalı etkiler yaratacağı ortadaydı. Öyle ki, bu gelişmeler sonradan Avrupa'nın Asya ile yaptığı baharat ve tekstil ticaretinin gelişmesine yol açacak, eski dünya ile yeni dünyayı birbirinden ayıracak ve Avrupalı bir dünya ekonomisi çağını doğuracaktı.⁷

İspanyol İflasları

Avrupa'da tek elde toplanan bir Habsburg hâkimiyeti kurmak hülyasıyla imparatorluk kaynaklarını Fransa, Osmanlı Devleti ve gün be gün büyüyen Protestan harekete karşı mücadelede harcayan V. Carlos'un, oğlu II. Felipe'ye bıraktığı asıl miras, savaşların mali yükü sebebiyle artık altından kalkılamaz hal alan devlet borçlarıydı.

16. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süreçte devlet harcamaları yüzdelik birime göre 1504'de 100 iken, 1532'de 106,3'e, 1559'da 308,4'e ulaşarak üç kart artmıştı. Fakat gelirler giderlerin aksine yine yüzdelik birime göre 1504'de 1.450.000 duka iken, 1559'da 3.000.000'ya çıkarak sadece % 206,9 artış göstermişti. Fakat fiyatların değişmesinin de Kraliyet maliyesi üzerinde yansımaları olmuştu. Mali hasılat 1500'de 100'den, yüzyılın ortalarında % 371,8'e yükselmiş görülmesine rağmen gerçek değerlerde ise yüzdelik birime göre 1500'de 100 olan bu durum 1555-1560 yılları arasındaki parasal değer açısından % 155'e tekabül etmekteydi. Aradaki açığı kapatmanın tek çaresi borçlanmaydı. Haziran 1556'da Maliye Kurulu, kısa vadede borcun 7.524.000 duka olduğunu açıklamıştı: 1557-1560 yılı gelir tahmini üzerinden mukavelelerin geri ödemesi 5.224.000 duka, 1561-1566 gelir tahmini üzerinden 560.000 duka idi. Kambyo senetlerinden gelen 1.740.000 ducalık borcun geri ödemesi mümkün gözükmemekteydi. 1556 yılı olağan harcaması 1.029.200 olacağı farz ediliyordu. 1557-1560 olağan harcamalarının 4.086.200 duka olacağı öngörülerek buna eklendiğinde, dalgalı borç, geciken ödemeler, bütçe açığıyla birlikte toplam rakam 12.639.400 dukaya ulaşıyordu. Mali durumdaki mevcut belirsizliğe rağmen II. Felipe, naiplik hükümetinden Şubat 1557'de Fransa ile sürmekte olan savaş sebebiyle askeri seferler için 2.500.000 duka daha talep etmekteydi. Neticede savaşın mali yükü ve yüzde 14 gibi yüksek faizle alınan kredilerin geri ödemesi hususunda sıkıntıya düşen II. Felipe, Nisan ve Haziran'da imzaladığı yeni düzenlemelerle 1557 yılında krallığın ilk iflasını ilan etti.⁸

Amerika'dan Sevilla'ya giren Amerikan gümüşünün bolluğuna rağmen İspanyol borçlarını kapatmaya yetmemesinin geçerli sebepleri vardı. Amerika kıtasından gelen gümüşün pek azı İspanya'da kalmakta, tamamı ya da ona yakını ülkeden çıkmaktaydı. Amerika'dan İspanya'ya ulaşan değerli madenlerin yüzde 75-80'i bireylerin gerçekleştirdiği satışlardan, geriye kalan yüzde 20-25'i ise İspanyol uyrukluların madencilik

7 David Arnold, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, çev. Osman Bahadır, Alan Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 89-90.

8 Carlos Javier de Carlos Morales, *Felipe II: Un Imperio En Bancarrota*, Editorial Dilema, Madrid 2008, s. 25, 37-38, 45, 77.

etkinliklerinden sağlanan *royalt*lerden [imtiyaz ücreti], malların dışalım ve dışsatımları üzerinden alınan gümrük vergilerinden ve değişik armağanlardan oluşan taht gelirlerinden oluşmaktaydı. İspanyol tahtının sürekli borçlanma politikasından dolayı İspanya'ya ulaşan değerli madenler genellikle daha yerine ulaşmadan harcanmış oluyordu. Borçlanma, değişik cephelerdeki orduların ayakta tutulmasından, gereksinimlerinden kaynaklandığı için borçlarını tasfiye etmek amacıyla İspanyol tahtının gümüş sikke bastırarak ödediği paralar, savaş bölgelerinde yeniden belirmek üzere İspanya'dan çıkıyordu. Diğer bir önemli neden ise arz ve talebin cılgınca artışıyla boy ölçüşecek düzeyde olmayan İspanyol üretim sistemiydi. Daha çok dışa bağımlı bir ekonomik sisteme sahip olan İspanya, dış alımını yaptığı malların karşılığını, külçe ya da sikke halinde Amerika'dan gelen gümüş ile ödediğinden böylece gerçek bir gümüş seli Avrupa'ya sürüklüyordu.⁹

Kasım 1566 yılında II. Felipe, finansal rotayı düzeltme önlemleri içinde ve bol miktarda para çıkışını frenlemek gayesiyle altın-gümüş paritesini 400 maravedi [bakır sikke] eden yeni bir escudo [altın sikke] değerinde tadil etti. İlaveten gelirlerin tahsisi ve artışının yanı sıra masraf ve harcamalarda azaltmaya gidilmeye çalışılsa da Aşağı Ülkeler isyanının yayılması, Granada isyanı ve en önemlisi olarak İnebahtı Muharebesi öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kurulan Hıristiyan İttifakında yer alarak İtalya'ya para sevkiyatı yapması gibi askeri harcamalar varılmaya çalışılan iktisadi hedefleri engelledi. Öyle ki, kronik bütçe açığının büyümesi serbest ve sabit borçlanma ödentilerini yıldan yıla artırdı. Bu şartlar altında Kraliyet Maliyesi'nin gün geçtikçe finansal bir uçuruma sürüklendiği gözle görülmekteydi.¹⁰

Akdeniz'de Osmanlılara, Aşağı Ülkeler'de ise isyan hareketine karşı iki farklı cephede mücadele eden İspanya'nın, Akdeniz donanması ve Flandes ordusunu finanse etmek için 1571-1577 yılları arasında sağladığı para duka cinsinden olmak üzere aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloya daha net bakıldığında, İspanya'nın donanma ve ordusunu muhafaza edebilmek adına İnebahtı savaşının yapıldığı 1571 yılı ve sonrasında üstlendiği harcamaların Kraliyet Maliyesi'ni ne tür bir yükün altına soktuğu daha net olarak anlaşılacaktır.¹¹

Yıl	Akdeniz Donanması için	Flandes Ordusu için
1571	793.000	119.000
1572	1.463.000	1.776.000
1573	1.102.000	1.813.000
1574	1.252.000	3.737.000
1575	711.000	2.518.000
1576	1.069.000	872.000
1577	673.000	857.000
Toplam	7.063.000 duka	11.692.000 duka

9 Cipolla, *a.g.e.*, s. 32-35.

10 Morales, *a.g.e.*, s. 104-105.

11 Geoffrey Parker, *Felipe II, la Biografía Definitiva*, Editorial Planeta, S. A., Traducción: Victoria E. Gordo del Rey, Barcelona 2010, s. 589.

Yukarıdaki tabloda gösterilen hesaplamalar, sadece İspanya dışındaki II. Felipe silahlı kuvvetlerine ödenendi. Fakat Kraliyet Maliyesi, paranın sevkiyat masraflarını ve faizini de ödemek zorundaydı. Şubat 1574’de yapılan hesaplamalara göre, 1567 yılında ilk isyanı bastırması için gönderilen Alba Dükü’nün çıktığı günden itibaren Aşağı Ülkeler’e harcanan para 22 milyon duka idi. Ağustos 1573’de yapılan hesaplamalara göre ise ülke sabit borcu 35-36 milyon duka arasındaydı. Yıllık sabit gelirler 3.015.210 duka idi. Konsolide borç faizleri ile birlikte 49.060.226 dukayı buluyordu. Ekonomik veriler açısından durum hiç açıcı değildi. İlâveten, Mart 1574’de ulaşan ve Luis de Nassau’nun Aşağı Ülkeleri istila ettiği haberlerinin yanı sıra İstanbul’dan gelen raporlardaki Osmanlı’nın evvelsi yıl Don Juan’a kaybettiği Tunus’u geri almak için çok büyük bir donanma hazırladığı bilgisi, ekonomik dar boğazdaki İspanya için felaketti. Kraliyet maliyesinin bu şekilde devam edemeyeceği açıktı. Yeni Maliye Konseyi Başkanı seçilen Juan de Ovando’un Ocak 1574’deki ilk icraatı, Flandes ordusu için bir milyon duka, İtalya Orduları için 960.000 duka, Atlantik’deki Santander Limanında bulunan donanma için 500.000 duka ve fuarlarda bankerlerden kredi olarak almak için 2.297.000 duka toplamak olmuştu. Ayrıca Şubat’tan Kasım’a kadar 5.810.000 dukalık bir meblağ için yeni provizyon görüşmeleri yapmak zorunda kalmıştı.¹²

Ovando, bankerlerden alınan faizlerin oranının sürekli yükselmesinde şikâyet ediyordu. 1560’larda yıllık yüzde 8 faiz oranı ile borç veren bankerler, şimdi yüzde 14 hatta yüzde 16 oranlarında faizle kredi açmaktaydılar. Ovando, bu kısırdöngüye artık son vermek gerektiğini ve bunun da tek yolunun borçları askıya almak olduğunu vurguluyordu. Fakat Osmanlı tahtına yeni geçen III. Murad’ın 1574’deki Tunus zaferi akabinde geçen yıl olduğu gibi Akdeniz’e yeni bir sefer düzenlemek üzere büyük bir donanma hazırladığı haberleri ve Aşağı Ülkeler’de sürmekte olan isyan karşısında II Felipe’nin, şimdilik iflas kararını ertelemekten başka yapabileceği hiçbir şey yoktu. Bu doğrultuda 1575 yılı zarfında, son derece stratejik önemde olan Akdeniz ve Aşağı Ülkeler’deki silahlı kuvvetlere gereken parayı tanzim edebilmek için haftalar harcadı. Ekonomik şartlar II. Felipe’yi saldırgan düzeyden savunmacı bir aşamaya geçmeye zorluyordu. Neticede ordularını muhafaza etmek için her iki cephede izlediği ekonomi politikalarının sürdürülemez oluşu karşısında, 1 Eylül 1575’de tüm ödemelerin askıya alındığını bildiren maddeleri imzalayarak devletin iflasını onayladı.¹³

İflas kararının alınması gerçekte Ceneviz’li bankerleri etkiledi. II. Felipe’nin ve danışmanlarının, İspanya ve diğer yabancı piyasaların tüccarlarına başvurmanın mümkün olduğuna çok çabuk inanarak 1 Eylül 1575 kararnameğini imzalamaları ve 14 Kasım 1560’tan itibaren yapılan bütün *asientos*ları [kredi sözleşmesi] iptal etmeleriyle birlikte yasadışı ve hilekâr ilan edilen Cenevizliler muntazam kayıplara uğradılar. Buna itiraz edip tartışmaya girmekle beraber Kastilya Kamarası’nda dava açtılar. Fakat özellikle Flandes yönüne olan ödeme sistemini etkin bir şekilde kilitlediler.

12 Morales, *a.g.e.*, 133-136; Parker, *a.g.e.*, s. 590, 593, 600.

13 Parker, *a.g.e.*, s. 601-605.

Cenevizliler kambiyo senetleri ve altın üzerinde abluka uyguladılar. Ticaret yollarındaki sevkıyatı yavaşlatarak Kastilyalı tüccarlar ile Függerler dâhil kendileri aleyhinde kavgaya katılan tüm rakiplerinin manevra kabiliyetini kısıtlayarak rahatça davranmalarını engellediler. Bu gelişmeler sonucunda maaşlarını alamayan Aşağı Ülkeler'deki İspanyol birlikleri, 1576'da Anvers'e girip korkunç bir şekilde yağmaladılar. Neticede beş milyon eskudo sözüyle II Felipe'yi masaya oturtmayı başaran Cenevizliler, İspanya kralıyla 5 Aralık 1577'de *medio general* adlı antlaşmayı imzalayarak 1575'in sert tedbirlerini yumuşattılar.¹⁴

İspanya Yönlü Ekonomik Gelişmelerin Osmanlı Ekonomisindeki Yansımaları

1. Fiyat Hareketleri

Yukarıdaki verilerde ayrıntılı olarak görüldüğü gibi İnebahtı muharebesi ile zirve yapan İspanyol-Osmanlı mücadelesinin yalnızca İspanya ekonomisi üzerinde olumsuz etkileri olmamış, aynı zamanda Osmanlı ekonomisini de derinden sarsmıştı. Merkezde daha büyük ordular kurmak ve bunları sürekli olarak eğitime zorunluluğu Osmanlıların maliyesini yıpratırken, özellikle batıda ve doğuda girişilen uzun ve tüketici savaşlar mali sorunları daha da ağırlaştırmıştı. 16. yüzyılın ortalarında imparatorluk genişlemesinin sınırlarına ulaşırken, değişen savaş teknolojisiyle birlikte merkezi hazinenin askeri harcamaları ise artmıştı. Yüzyılın ikinci yarısında doğuda Safevilerle batıda Habsburglarla yapılan uzun savaşlar sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun hazinesinde birikmiş olan muazzam kaynaklar erimeye başlamıştı.¹⁵

İspanya-Osmanlı mücadelesinde Batı Akdeniz savaşları olarak adlandırılabileceğimiz süreçte devlet masrafları müthiş bir şekilde artarken, III. Murad'ın tahta çülusunun ikinci yılı olan 1575'de, akçe sıkıntısı, pahalılık, gümüş paralarla oynamaya başlanması yani tağşişi söz konusuydu. Savaş ekonomisinin hazinede yarattığı ağır yükün yanında, devlet masraflarının sürekli artmasındaki nedenlerinin başında, büyük ölçüde Sevilla'ya gelen gümüşün çoğunlukla İtalyanlar vasıtasıyla Osmanlı topraklarını da istila etmeye başlaması gelmekteydi. Gümüş istilasıyla piyasa ve devlet, sikke değerlerinin baştanbaşa bozulmasının yarattığı bunalımla karşılaşırken, fiyatlar da bundan olumsuz bir şekilde etkilenmekteydi. Özellikle 1580'den sonrada gümüş stokunun birdenbire artması her yerde olduğu gibi fiyatların yükselişinin başlıca nedeniydi. Çünkü Batı'da ucuz olan gümüşe talebin ve gümüşün kambiyo kuru değerinin yüksek olduğu Osmanlı ülkelerine akması stokları artırmakta, bu da akçenin değer kaybetmesine sebep olmaktaydı. Değersiz para değerli paranın bulunduğu yere akmaya onu piyasadan sürüp atmaya eğilimliydi. Gümüş ithalinin teşviki, resim

14 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz dünyası*, C. 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul 1989, s. 339-340.

15 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 98.

alınmaması, yabancı tüccarların gümüş nakitlerini Osmanlı parasına karşılık teslim mecburiyetinin olmaması bunda etkiliydi.¹⁶

Sevilla'ya varan Amerikan gümüşü Saksonya, Bohemya ve Tirol madenlerinin gümüşüyle birlikte geleneksel kanallardan geçerek Ortadoğu'ya dek uzanmaktaydı. Hatta 1565 yılı itibariyle İspanya'nın Manila kalyonlarına ya da Çin gemilerine yüklenerek Pasifik Okyanusu üzerinden Çin ve Güneydoğu Asya mallarıyla takas edildiği İspanyol Filipinler'ine kadar ulaşmıştı.¹⁷Gümüş tüm Asya'ya değil, özellikle Çin'e akarken, Altın ise aynı dönemde ters yönde akmaktaydı. Gümüşün büyük miktarlarda Çin'e akmasının nedeni, gümüş fiyatlarının bu ülkede en yüksek değerde olmasıydı. Çünkü Çin'in para ve vergi düzeni gümüşe bağlanmıştı ve vergiler artık gümüş olarak toplanıyordu.¹⁸

Sevilla'dan Avrupa'ya dağılan ve otomatik olarak paraya dönüşen gümüş, İspanyol gümüş sikkesi olarak 8'lik realler halinde basılmaktaydı. Günümüzdeki doların piyasa geçerliliği gibi, bu reallere sahip olan dünyanın her yerinde yararlanılabileceği bir alım gücüne sahipti. İspanya'dan gümüş ihraç etmek için İspanya Kralı'nın özel iznini elde eden ve mali gücü sebebiyle krala istediklerini yaptırabilen Cenevizliler, özellikle ayrıcalıklı ve Güney Avrupa'nın büyük bölümünde İspanyol gümüşünün dağıtıcısıydılar.¹⁹

Osmanlı Ülkeleri'ne giren yabancı paraların başında bu İspanyol gümüş realleri vardı. Vezin ve ayarı sürekli bozulmakta olan akçeye karşı sağlam ve kullanışlı olan 8'lik İspanyol realleri, Osmanlı Devleti'nde halk arasında ve devlet maliye bürolarında büyük itibar kazanmış ve piyasaya hâkim olmuştu. Öyle ki, İspanyol realleri kullanıldığı devirler boyunca Türkiye'de bu ayar ve itibarda bir gümüş para basmak mümkün olmadı. Çünkü kıymetli maden ocaklarının eski istihsal metotları ile çalışmaları veya zamanla tükenmiş bulunduğu ve Türkiye darphanelerinin büyük bir kısmı terk edildiğinden mümkün olmamıştı. Bir süre sonra kendi parasını tamamen basamaz bir hale gelecek, sikke kesme işinin kendisine vereceği kontrol imkânlarından ve mali kaynaklardan mahrum kalacak, kapitülasyonlarla yabancı devlet paralarını Türk parasına tahvil etmek mecburiyeti olmaksızın serbestçe sokma hakkı tanıyarak kendisini uluslararası fiyat ve kıymetli maden hareketlerine terk edecek olan Osmanlı Devleti açısından durum oldukça vahim sonuçlar doğuracaktı.²⁰

İspanyol gümüşünü Osmanlı topraklarına taşıyan kıta İtalya idi. 1580'den sonra Ceneviz'in önderliğinde İspanya'yı geçerek gümüşün gerçek dağıtım merkezi olan

16 Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 216-217, 221.

17 Catherine Eagleton – Jonathan Williams - Joe Cribb ve Elizabeth Errington ile birlikte, *Paranın Tarihi*, Çev. Fadime Kahya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s. 237.

18 Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, s. 81.

19 Cipolla, *a.g.e.*, s. 36-37.

20 Ömer Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, C. 34, No: 136, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 588-589.

büyük kentlerin İtalya'sı bu rolü sayesinde muazzam kârlar sağlarken, görevi kolay ve kârlı bir iş olan, İspanya'nın aşırı bol parasının bir bölümünü Doğu Akdeniz'e boşaltmaktı. Ayrıca İtalya, İspanya'nın İmparatorluğu'nu ve Katolikliğin kaderini savunduğu dar Aşağı Ülkeler piyasasını zor elde edilen altın ve gümüş paralar ile kambiyo senetleriyle beslemekteydi. Bu besleme sonucunda nakit para Aşağı Ülkeler'deki birlikleri, sadık uyrukları olduğu kadar asileri de doyurmaktaydı. Gümüş enflasyonunda stok yapılan altın güvenilir değer haline gelmiş ve uluslararası ödeme aracı özelliğini kazanmıştı. Tersine hükümler olmadıkça, kambiyo senetleri de altın cinsinden ödenmekteydi.²¹

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki emtia değerini takdirde kullanılan madenin bollaşması fiyat yükselişinin temel nedenlerindendi. Çünkü gümüş bolluğu altına olan talebi artırmakta, bu da altının fiyatını yükseltmekteydi. Bu defa itibari değeri yüksek konmuş gümüş gelmeye devam ederken, buna karşılık gerçek değeri yüksek olan altın gitmeye başladı. Bu sebeple altın ve gümüş ile ifade edilen ticaret ödemelerindeki değer seviyesi, kapitülasyonlarla ithalatı teşvik eden Osmanlı Devleti'nin daha çok aleyhine olmaktaydı. Neticede devlet dış ticaretinde açık vermeye ve aradaki farkı da altınla ödemeye başladı. Bu da altına olan talebi büsbütün artırırken, gümüşün değerini büsbütün düşürdü. Gümüşün bizzatıhi değerinin düşmesi devletin muhasebe akçesinin(fiyatları ölçmeye yarayan paranın) de değerini düşürdü.²²

Örneklerle açıklayacak olursak; 1491-1566 tarihleri arasında yüz dirhem gümüştan bir tanesi 0.731 gram gümüş ihtiva eden en fazla 420 akçe kestirilirken, bu akçelerden 1491-1516 tarihleri arasında 52, 1517-1549 arasında 55 ve 1550-1566 arasında ise 60 tanesiyle bir Osmanlı altını alınabilmekteydi. Bu hesaba göre bir gram altının kıymeti 1491'de 10,64 iken 1560'da 11,52 gram olarak tespit edilmişti. Fakat II. Selim'in tahta geçişinden itibaren bu nispetler bozulmakla birlikte yüz dirhem gümüştan 420 akçe yerine 450 akçe kestirilmeye başladı. Akçelerin gümüş miktarında tağşişe uğrayarak 0.731 gramdan 0.682 grama düşürüldü. Buna rağmen bir Osmanlı altının yine 60 akçeye tedavül edilmesi istendi. Lakin kalpazanlar tarafından sikkenin kenarları kesilerek gümüş miktarının düşürülmesi faktörü bunu engelledi. Çünkü piyasadaki bozuk sikkeler sebebiyle resmi kur fiyatı 60 akçe olan altın halk arasında altın 80 veya 100 akçeye kadar alınıp verilmeye başladı. Neticede ayarı bozuk paranın yarattığı enflasyon karşısında, çarşı ve pazarlardaki yiyecek fiyatları nispetsiz ve kararsız bir şekilde yükseldi. Bu da toplum içinde ekonomik ve politik düzeni tehdit eden büyük bir huzursuzluğun meydana gelmesine yol açınca devlet, 1584-1586 yılları arasında akçe üzerinde yeni bir ayarlama yapmak zorunda kaldı. Buna göre, 100 dirhem gümüştan artık 800 adet akçe kestirilecek ve her birinin ağırlıkları da 0,384 grama düşürülecekti. Aynı karara göre, 3,517 gramlık Osmanlı altınlarından bir tanesi, kıymet itibariyle bu akçelerden 120'sine tekabül ediyordu. Bu durumda 40,920 gram gümüş ihtiva eden 60 akçe ile alınabilen altın, yeni kura göre 46,080 gram gümüş ihtiva eden

21 Braudel, *a.g.e.*, s. 333-334.

22 Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 222-223, 225.

120 akçe etmekteydi. Böylece bir gram altının fiyatı 11,52 gram gümüşten 13.10 gram gümüşe çıkararak altın prim yaptı. Neticede bu derece büyük çapta bir devalüasyonla olan yine halka olmuş, eşya ve yiyecek fiyatları nispeten şekilde fırlarken, fırsattan faydalanan ihtikâr erbabı karaborsa fiyatlarıyla cebini doldurdu. Ayrıca İspanyol 8'lik realleri devalüasyondan sonra çok daha fazla dolaşmaya başladı.²³

Tarih-i Selânikî'de, değeri düşürülmüş akçe meselesi şöyle anlatılmaktadır:

Ve Serdâr-ı âlî-kadr Ferhad Paşa edâme'llahu tââlâ iclâlehü hazretleri medine-i Erzurum'a asâkir-i mansûre ile kışlada iken sene 997 cumâdelâhiresinin dördüncü günü (20 Nisan 1589), Südde-i sââdet-nişân dan Süleyman Çavuş ahkâm-ı şerife ile gelüp, mekâtib getirdi. Hâtıra hutûr eyleyeyen havâdis-i acibe haberlerin ilâm eyledi. Bölük halkınun ekseri Gence seferinden avdet itüdüke Âsitâne-i sââdete varup, ale'l-ittifâk hurda akça ki kadimden olan akçanın her birin halk kimse tınmayup, terk-i siyaset olmağla beş pâre eyleyüp, kat'a sikkeden nâm u nişân kalmayup ve yüz dirhem gümüşden beş yüz akça kesilmek kânûn-ı Pâdişâhî iken, iki bin aded zuyûf akça olup, hiçbir vechile amele yaramayup ve tedric ile gümüşün dirhemi on ikişer akçaya satılup alınmağa başlayup ve gurus kadimden kırk akçaya iken seksen akçaya alınup-virilir oldu. Ve altun altmış akçadan yüz yigirmi akça bâhaya çıkmak ve buna göre cümle narhlar tüccâr ma-beyninde iki bâhaya itibâr olunmağla ve melbûsat ve me'kulat bu üslûb üzre ziyâdeye çıkmağla her kişi ulûfesini on altun alırken beş altun almağa başladı dediler.²⁴

Gelibolulu Mustafa Ali ise değeri düşürülen akçe meselesini şu şekilde ifade eder:

...Kânûn-i kadimde yüz dirhem gümüşden beşyüz akçe kesilmek ve bir Flori elbette altmışdan bir eksiğe bozulmak mukarrer iken evvelâ hiyânet-i ümmâl ve celb-i defterdârân-ı bed-a mâl hasebi ile her yüz dirhemden yediyüze giderek sekizyüze ruhsat virildikten gayri hurc u sarfında dahî tefâvüt-i fâş ve izdiyâd-ı muvahiş muhakkak olub tedricle sikke-i celîle-i sehr-yârî'niñ revâci kesâda mübeddil oldu.²⁵

Neticede askerinin aylığını bu yeni akçelerle ödemeye kalkışan devlet idaresine karşı İstanbul'da 3 Nisan 1589'de kapıkulu askerlerinin ayaklandığı görüldü.

Selânikî ifadesiyle ayaklanan askerler; Sadriâzam Siyâvuş Paşa hazretleri kapusuna gelmişler idi. Anda gulgule ve velvele idicek, "Tashih-i sikke hususî

23 Barkan, a.g.m., s. 571-573; Mübahat S. Küttükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Ünal Matbası*, İstanbul 1983, s. 30-31; Halil Sahillioğlu, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, IRCICA, İstanbul 1999, s. 12, 41.

24 Selânikî, a.g.e., s. 210.

25 Künhü'l-Ahbâr'dan transkripsiyon için bk. Feris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmet Devirleri (I. Cilt)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s. 131; ayrıca Osmanlıca orijinal metin için bk. Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rükun, C. I, TTK, Ankara 2009, s. 481b-482a.

Beğlerbeği Vezir Mehmed Paşa hazretlerine ısmarlamışlardır” diyü cevâb vermîşler, oradan cemîyyet ile kalkup Beğlerbeği kapusuna gavga ve galebe ile Pâdişâhumuzun sikkesi bu surete girdi, üç yüzyıldan berü Âl-i Osmân selâtini asker-i mansûreye böyle ulûfe virmi midür? dediler.

Bahşîş ve terakkî vermek suretiyle isyanı sonlandırmak isteyenlere ise Bize hiç bahşîş ve terakkîsi gerekmez, almazuz, vaktile bî-nimet bahşîş terakkîlerimizi ala-geldiğümüz üzre alabilirüz, bizüm ulûfelerimiz Şark seferlerine vara vara bu surete koydılar, yanına geçüp tedbîr ü tedârük eyleyen vezirin elmize virsün ve illâ eyü olmaz, bilmiş olsun; elbette Beğlerbeği başı elimize gelmeyince bu gün bu Dîvandân taşra çıkamazuz, mâ-hasal yaramaz olur yerine Pâdişâh buluruz onat görsün dediler.

Sonuçta Rumeli Beğlerbeği Vezir Mehmet Paşa ve Başdefterdar Mahmud Efen-dinin kellesini aldılar.²⁶

Doğuda İran savaşlarından dönen sipahilerin çoktan beridir maaşlarını alama-ması, yollarda erzaksız kalmış olmaları, hazinede ilk defa olarak masrafları kapayacak kadar gelir bulunmaması, defterdarın asker maaşlarını ayarı düşük yeni akçelerle öde-mesi ayaklanmaya yol açan sebeplerdi. Öyle ki, Osmanlı tarihinde Beylerbeyi isyanı olarak adlandırılan bu ayaklanma, askerin ta divana kadar gelerek padişahı doğrudan doğruya ilk kelle alışı olayı olarak hafızalara kazındı.²⁷

Şevket Pamuk, 1584-1586 sikke tağşîşinin yeterince aydınlanmamış boyutla-rından birinin de aynı tarihlerde İran’da gerçekleştirildiği söylenen benzeri bir tağşîş işlemiyle ilişkisi olduğundan bahsetmektedir. Osmanlı’nın İran seferinin Osmanlı maliyesinde yol açtığı sıkıntılarla birlikte, İran maliyesinde de ciddi sıkıntılara neden olduğunun, bu sebeple 1584’de Safevî Devleti’nin benzeri bir tağşîş gerçekleştirdiği-ne ilişkin kayıtlar bulunduğunu yazan Pamuk, Osmanlıların İran’a kaçan gümüş karşısında duyarlı davranarak, bu akışı engellemek için çeşitli önlemlere başvurduğunu belirtmektedir. Öyle ki, Osmanlı Devleti’nin İran’dan gelen tüccarların getirdikleri ipek karşılığında gümüş götürmek yerine Osmanlı malları almalarını talep ettiğini, XVI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde doğuya doğru gümüş akışının artması ve iki devletin savaşa tutuşmaları nedeniyle bu tür müdahaleler ve yasaklamaların sıklaştığına değinmektedir. Diğer taraftan, savaş devam ederken İran’da gerçekleştirilen bu büyük tağşîşin doğuya doğru gümüş akışını engellemek isteyen Osmanlıları benzeri bir hamleye zorlamış olabileceğini, Osmanlıların sürüp giden mali güçlüklerine ek olarak ortaya çıkan bu gelişmenin İstanbul’daki tağşîşin kendisini değil ama zamanlamasını açıklayabileceğini vurgulamaktadır.²⁸ Sonuçta İran savaşının Osmanlı maliyesine getirdiği yük öylesine büyük olmuştur ki, İran’la barış ifa edildikten sonra vezir-i azam

26 Selânikî, *a.g.e.*, s. 210-211.

27 Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 218.

28 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 148.

Sinan Paşa, savaş sırasında elde edilen gelirler seferlerde harcananlara nazaran üçte bir daha az olduğunu söylemiştir.²⁹

2. Batı'dan Değerli Maden Girişinin Osmanlı Ziraati ve Sanayinde Yarattığı Bunalım

İspanya kaynaklı olan ve Osmanlı memleketlerini tesiri altına alan altın ve gümüş bolluğu, diğer taraftan paranın ayarının kasten veya bazı zaruretlerle bozulması gibi tedbirler neticesinde Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da devrimci olarak nitelendirilebilecek bir fiyat yükselişi kaydedildi. Birbirine bağlantılı olan bu iktisadi gelişmelerle ilgili olarak muhtelif devletlerde XVI. yüzyılın son 25 yılı içindeki fiyatlar, bu yüzyılın ilk 25 yılı fiyatlarına göre, ortalama 3-4 misli arttı. Batı Avrupa memleketlerinde başlayıp oradan İtalya'ya ve bütün Orta ve Doğu Avrupa memleketlerine geçmiş olan bu fiyat yükselişlerinin, bir müddet sonra Osmanlı İmparatorluğu'na da kolaylıkla ve aynı tempo ile sirayet ederek bu geleneksel sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde yıkıcı tesirler doğurmuş olmasının çeşitli sebepleri vardı. Başta buğday olmak üzere her türlü gıda maddeleriyle deri, yün, pamuk, ipek, balmumu, şap ve canlı hayvan gibi ham maddelerinin, bu maddelerin fiyatlarının büyük bir artış kaydettiği Atlantik iktisat bölgesi'ne doğru emilmeye başlaması ve Türkiye'nin bir kısım Avrupa memleketleri için cazip bir ham madde pazarı haline gelmesi yaşanan ekonomik buhranın temel sebebini teşkil etmekteydi.³⁰

Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi 16. yüzyılda kendi kendine yeter seviyede olmakla birlikte bu durum fiyat hareketleriyle birlikte değişti. Osmanlı, demir, bakır, kurşun ve sair, özellikle de harp sanayisi için önemli madenleri tamamıyla kendisi çıkarmakta, halkın ihtiyacı olan tüm madeni eşya ise imparatorluk sınırları içinde üretilmekteydi. Kuvvetli bir dokuma sanayisi bulunan imparatorlukta, yorgan ve yatak yüzleri, buğasi, sof, astarlıklar, bezler, yelken bezleri, kadifeler, ipekliler, kumaş boyaları Şam, Halep, Karaman ve Ankara çevrelerinden itibaren bütün Marmara ve Ege sahillerine kadar Anadolu'nun geniş bir sahasında üretilmekteydi. İstanbul, Edirne ve Selanik'te bile, bilhassa kumaş ve çuha yapımı ileriye. Deri sanayisi Avrupa'dan daha yüksek seviyede bulunmaktaydı. Tarım ürünleri açısından pek çok çeşitliliğe sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap memleketlerinden sıcak iklim nebatları bolca temin edilirken, kuzeyden güneye ise önemli miktarda küçükbaş hayvan yollanmaktaydı. İlaş maddeleri bakımından, bilhassa hububat ürünleri açısından Rumeli Anadolu'ya daima yardım ederken, neticede karayolları ve denizlerde kuvvetli bir iç nakliyat faaliyeti görülmekteydi.³¹

Kendi kendine yetebilirliğiyle Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa için önemli bir ham madde ve zahire kaynağı olarak düşünülmekteydi. Gümüş ve altın ile Osmanlı

29 Sahillioğlu, *a.g.e.*, s. 13.

30 Barkan, *a.g.m.*, s. 584-585.

31 Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti I", *Belleten*, C. 13, Sayı: 51, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949, s. 508-509.

topraklarına giren Avrupalı tüccarlar, getirdikleri paralar karşılığında gemilerini doğudan aldıkları mühim miktarda sof, Bursa kadifeleri, ipekliler, halı, deri eşya (ayakkabı, çizme, kösele, sahtiyan), kumaş boyası, madeni eşya ve sair, Türkiye sanayisinin meydana getirdiği mamûlleri doldurarak Balkanlar üzerinden Lehistan, Avusturya ve Venedik istikametlerine yollamaktaydılar. Batıdan doğuya bakır ve demir malzeme (nalmih, silah) satılırken, Hindistan, İran ve Rusya'dan gelen Doğulu tüccarlar ise Avrupalıların aksine başta dokumacılık ürünleri olmak üzere daima mal getiriyorlar ve karşılığında hiçbir madde götürmeyerek Osmanlı memleketinin servetini Doğu'ya aktarmak suretiyle altın ve gümüş topluyorlardı. Hükümet daha sonradan bazı önlemler alarak altın ve gümüşün külçe ve sikke olarak doğu sınırları dışına çıkışını yasakladı.³²

1559 yılında altın ve gümüşün yanında, İran'a bakırın götürülmesi de yasaklandı. Maden işleriyle ilgili sanayi Anadolu'ya nazaran İran'da daha geriye. Bu yüzden İranlılar, Osmanlı'dan bakır, nal, mih, kurşun ve silah almaktaydılar. Fakat Siyasi gerginlikler sırasında veya bu maddelere memleket içinde daha fazla ihtiyaç duyulduğundan adı geçen maddelerin ihracı önlenmeye çalışıldı.³³

Neticede Avrupa ve Doğu ile olan ticari münasebetlerin Osmanlı ekonomisine negatif tesiri, yüzyılın ikinci yarısı itibariyle hızla kendini gösterdi. Avrupalıların pamuk, pamuk ipliği, balmumu, deri ve sair gibi ürünlere daha fazla ödeyerek toplayıp ortadan kaldırmaları yerli sanatlar için hammadde sıkıntısı ortaya çıkardı. Ayrıca yüzde doksanı çiftçi olan imparatorlukta, Arnavutluk'tan Mısır'a kadar olan kıyılardaki Osmanlı limanlarından Avrupalı gemiler pek çok hububat ve hayvan satın alıp götürmeleriyle birlikte seneden seneye ağırlaşan bir gıda darlığı belirlemeye başlarken, Rumeli ve Anadolu sahillerine yakın yerlerde türeyen pek çok madrabazın kaçakçılık faaliyetlerinin bundaki payı büyüktü. Kadıların takdir ettikleri narhtan daha yüksek fiyat vererek topladıkları hububat, bu madrabazlarca dermahzen edildikten sonra, geceleri Hıristiyan gemilerine yüklenip gönderiliyordu. Bu vaziyet neticesinde Ege sahillerinde, Bursa, İstanbul, Edirne gibi büyük şehirlerde kıtlık baş gösterdi. Bu durumdan devlet de nasibini almakta, ordunun ve padişahın iâşesinde zorluklar yaşanmaktaydı. Sonuçta hammadde yüzünden yerli sanayinin zor duruma düşmesi, diğer taraftan hububat satışları yüzünden içerde kıtlık çıkması hükümeti bazı tedbirler almaya sevk etti.³⁴

Çanakkale'den girip çıkan yabancı gemiler, memnu madde götürmemesi konusunda daha bir sıkı yoklanırken, 1574 balmumu ihracatı, 1580'de ülke dışına deri satışı yasaklandı. 1584'de ise memnu maddeler listesinde bulunan, tereke (yani hububat), pamuk, balmumu, sahtiyan, donyağı, gön, meşin, pamuk ipliği, koyun derisi, zift, bilhassa savaş halinde oldukları İran'a barut, silah, at, kurşun gibi ürünlerin dışarıya satılmaması hususunda hükümetçe daha sıkı bir karar alındı.³⁵

32 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti I*, s. 508, 510, 513.

33 Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 53.

34 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti I*, s. 511-513.

35 Cezar, *a.g.e.*, s. 54.

Hububat ihracatının yasaklanmasına yol açan kıtlığın daha arka planında yatan gerçek ise faizcilik yüzünden büyük bir borcun altına giren ve yüksek faiz oranları yüzünden borcunu ödeyemeyen köylünün toprağından sıyrılmaya başlamasıydı. Para darlığı döneminde en karlı işe dönüşen faizcilik, Osmanlı köyünün iktisadi ve içtimai durumunda yıpratma yaratmaya başlamıştı. Büyük faizciler genellikle reaya arasında türeyen şahıslar olmakla birlikte, bunlar arasında çavuş, zaim, tımarlı sipahi ve geniş ölçüde kapıkulları da vardı. Vaziyet Kıbrıs seferi sonrasında öyle bir hal almıştı ki, çiftçi her ne elde ederse, öşrü veya resmi çıktıktan sonra geri kalanı aralarında genellikle yarı yarıya paylaşmaktaydı. Bu tür bir ortaklığın neticesinde çiftçi borcunu hiçbir zaman ödeyememekteydi³⁶ Çünkü 16. yüzyılın ortalarından itibaren faizcilerin şer'i faiz oranı olan %10-15'den daha yüksek oranlarla köylüyü borçlandırdıkları, hatta bazen bu oranın %100'ün üstüne çıktığı görülmüyordu. Yüksek faizler sebebiyle elindeki toprağı faizcilere kaptıran köylü çift bozan reaya durumuna düşüyordu. Sonuçta çiftçilikle uğraşan köylü zirai iktisadiyatın düzenini kemirmekte olan bu duruma daha fazla dayanamayarak toprağından sıyrılmaya başladı.³⁷

Şimdi III. Murat devrinde köylünün elindeki araziye borçları karşılığı ele geçirenlerin sayısında büyük artış görülmekteydi. Faiz zengini olan ve köy ağası şeklinde köyün içinde yaşayan bu yeni arazi sahipleri çok miktarda hayvan sahibi olup meraların tarım için elverişli yerlerinde ağıllar yapmak suretiyle çok sayıda hayvan beslemekteydiler. Bu vaziyet ziraatı müşkül vaziyete getirmekte, çiftçiyi angarya hizmetlerde kullandırmaktaydı. Köylerde kıymetli tarlaları zaptetmek suretiyle ve gerekli yerlerde müstakil çiftlikler kurarak raiyyet denen insanların teşkil ettikleri tarihi köy topluluğunu hayli derece bozan, çoğunlukla kadı müderris, sipahi, zaim, çavuş ve nüfuzlu tımar erbabı olan resmi hüviyetli bu yeni zümre, faaliyetinde hayvancılığı tercih ettiği için Türkiye zirai iktisadiyatı esaslı bir değişme kaydederken, doğal olarak hububat üretimi azaldı. Neticede çift-bozan denen ve doğrudan doğruya tarlasını boş bırakarak büyük şehirlerde ırgatlık etmeye gidenlerin sayısında büyük artış görülürken, bu da gıda darlığına denen bir meselenin ortaya çıkmasına sebebiyet verdi.³⁸

1573'den itibaren kıtlık büsbütün artarken, payitahtın erzakını temin için Anadolu'nun bütün Karadeniz sahillerine hatta Şarkıkarahisar, Tokat, Amasya, Kastamonu gibi nispeten iskelelerden uzak yerlere emirler yollanmaya başlandı. Eğriboz müftüsüne ve Akdeniz yalılarında olan kadılara yollanan genel bir fermanda yabancılara kaçak şekilde satılan terekelerle ilgili önlem alınması buyrulmaktaydı. İlerleyen 1574, 1575 ve 1576 yıllarında işe yönünden imparatorluk felaket devam ederken, bilhassa İstanbul'un işesini sağlamak için Anadolu, Karaman[Konya], Rum [Sivas], Erzurum, Adana vilayetlerine yüzlerce zahire mübaşiri yollandı. Bu devlet memurları, halkın tohumluğundan ve ihtiyaçlarından fazlasını, narh-ı ruzi olarak toplayıp depo

36 Mustafa Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti II", *Belleten*, C. 14, Sayı: 55, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1950, s. 364, 366, 368-369.

37 Cezar, a.g.e., s. 48.

38 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti II*, s. 374-375, 378-379.

edecek ve vakit kaybetmeden en yakın iskelelere kira hayvanlarıyla nakledecekti. Fakat işler istenildiği gitmeyip asıl yük fakir halkın üstüne bir tekâlif-i şakka olarak bindi.³⁹

III. Murat'ın tahta çıktığı sıralarda yaşanan kıtlığı Gelibolulu Mustafa Ali şu şekilde ifade etmektedir:

...Yânî ki ilgârla geldikleri ve hîn-i cülûsda nâ-şinâ bulındıkları hâlde mâ-hazar talebi müstevcib bulunur. Hemanâ tevâsiler kemâl-ı hayretle ellerin ovub birbirlerine kaht u galâya hâzır olun dimeğe başlarlar. Ne garîb zamâna geldik. Fukarânîñ bî-ser ü sâ mân olmasını mukarrer bildik nüktesini aznaşıldılar. Fi'l-vâkî ol sene bir meretebe kaht u galâ oldı ki zamân-ı Hazret-i Yûsuf'daki galâ ahvâlî kütüb-i tevârihden yoklandı. Ol defa vâkî olan kaht u ânâdan bed-ter idüğü tahakkuk buldı. Osmân Hân zamânîndan berü vukû bulmayan izdiyâd-ı belâ ve imtidâd-ı kaht u galâ bunlarıñ 'asrında vücûd bulması hâtime'-i kâr ne yüzden bedidâr olacağını halka bildirdik.⁴⁰

1575'de İstanbul'da bulunan İspanya'nın gayri resmi elçisi Jaime de Losada'nın raporunda imparatorlukta yaşanan kıtlık açıkça ortaya konmaktadır:

...Yunanistan, Akdeniz ve Asya'da dört ay yetecek kadar ekmek toplanamamıştır. Bayat ekmekleri bile yok. Büyük gereksinim duyulmaktadır. Konstantiniye'den ayrıldığımızda, nerdeyse açlıktan ölüyorlardı. Asya'daki çeşitli yerlere gemiler yollamış olmalarına rağmen sadece on sekiz tanesi geri döndü. Karaman'a da yollamışlardı fakat orada da olmadığından emindim. İhtiyaç geneldi. Mısır'dan çok miktarda pirinç ve mercimek gelmekteydi. Bakla ve nohut ne burada ne de orada [Mısır'da] bulunmadığından tedarik edileme beklentisi içindediler. Galipol⁴¹'a vardığımızda tanıdığım bir Granadalı oraya geldi. Selanik'e dönüyordu. Selanik'te ekmeğe büyük ihtiyaç olduğunu söyledi. Evinin ihtiyacını sağlayabilmek için yirmi gündür karadan seyahat etmekteydi fakat bulup bulamayacağını bilmiyordu. Nasıl olur da Eğriboz adasında temin edilemez diye sordum ve orada da aynı ihtiyacın söz konusu olduğunu söyledi. Sakız Adası'ndayken Negroponte⁴²'den bir kadirge geldi. Onun kaptanı olan bir ağa Eğriboz Adası'nın tüm ambarlarını temizlediğini, hepsinin mısır lapası olduğunu ve genel olarak 140 kentalden fazla etmediğini söyledi. Konstantiniye'den Trablus'a doğru yola çıkan Berberistan'ın Trablus kentinde yaşayan bir dönmenin küçük bir kadirgeyle ilgili bilgi aldım. Eğriboz Adası'nda panik havası oluşmuş olmalı ki hala varmadığını fakat orada bir kental bile tedarik edemeyeceğini söyledi. İhtiyacın her yerde olduğu, majestelerinin krallıklarını önümüzdeki yıl donanmalarıyla tedirgin edemeyecekleri ve

39 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti II*, s. 401-402; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Calalı İsyanları, Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul 2013, s. 78-81.

40 Kühnü'l-Ahbâr'dan metnin transkripsiyonu için bk. Çerçi, *a.g.e.*, s. 122; ayrıca Osmanlıca orijinal metin için bk. Âli, *a.g.e.*, s. 478a-478b.

41 Gelibolu yarım adası.

42 Eğriboz Adası

*durum böyleyken Berberistan'da onlara saldırmak için büyük fırsat doğduğu anlaşılısın diye bütün bunları söylüyorum...*⁴³

Osmanlı-İran savaşının beşinci yılında 1583 Mart ayı sonlarında İstanbul'a gelen İngiliz seyyah Erward Webbe de kaleme aldığı günlüğünde Osmanlı başkentinde yaşanan kıtlığa dikkat çekmekte, bir İngiliz *pennysi* (kuruş) eden somun ekmeğın *a crown of gold* (beş şilin altın) değerinde olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴

Zafer Karademir'in "İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı" adlı kitabında gösterdiği tablo ise yaşanan darlık ve kıtlık dönemlerinde fiyat artışı hakkında daha somut veriler ortaya koymaktadır.⁴⁵

Kıtlık Tarihi	Kıtlık Yeri	Metanın Kıtlık Öncesi Fiyatı	Metanın Kıtlık Dönemindeki Fiyatı	Artış Oranı %
1564	Mısır	1 erdeb ⁴⁶ buğday: 60 pare	1 erdeb buğday: 72 pare	20
1575	Yenişehir	1 kile buğday: 300 akçe	1 kile buğday: 500 akçe	166,6
1582	İstanbul	Şeker vukiyyesi 20-30 akçe	Şeker vukiyyesi 45-50 akçe	225
1595	İstanbul	1 somun ekmeğ: 2 akçe	1 somun ekmeğ: 3 akçe	50
1596 sıraları	Batı Anadolu ve Marmara	Hububat: 4 akçe	Hububat: 30 akçe	750

Sonuç

XVI. yüzyıl boyunca İspanya krallarının Akdeniz ve Avrupa'da tek elde toplanan bir Habsburg hâkimiyeti kurmak hayaliyle Fransa, Osmanlı Devleti ve bu süreçte güç kazanan Protestan harekete karşı sürdürdükleri mücadelede Latin Amerika gümüşünün devlet hazinesi adına finansal önemi büyük olmuştur. Fakat uzun vadede savaşların mali yükü nedeniyle ortaya çıkan gider, bu gümüşten elde edilen geliri aşınca devlet borçlanmaya gitmek zorunda kalmıştır. Uzun vadede İspanya devletinin borçları hazinesi için artık altından kalkılmaz bir vaziyete dönüşmüştür. Ayrıca Latin Amerika gümüşünün Avrupa'ya girişiyle birlikte emtia değerini takdirde kullanılan madenin bollaşması fiyatların yükselmesine yol açınca İspanyol hazinesi açık verme-

43 Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 1072, Folio 14.

44 Edward Webbe, *Chief Master Gunner, His Trauailes 1590*, Ed. Edward Arber, London 1895, s. 27.

45 Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı: Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1550-1660)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 185, 214.

46 Bin kıyyelik hububat ölçüsü olup Arap topraklarında vezni değişmektedir. Bir başka ifadeyle dokuz İstanbul kilesine eşittir.

ye devam etmiş, devletin iflaslara sürüklenişi kaçınılmaz bir hal almıştır. Çünkü gümüş bolluğu altına olan talebi artırarak fiyatının artmasına sebep olmuştur. Yani itibari değeri yüksek konmuş gümüş gelmeye devam ederken, buna karşılık gerçek değeri yüksek olan altın gitmeye başlamıştır. Bu bağlamda altın ve gümüş ile ifade edilen ticaret ödemelerindeki değer seviyesi, bir yandan başta kapitülasyonlarla ithalatı teşvik eden, diğer yandan Batı'ya karşı ilerleyişini sürdürmek isteyen Osmanlı Devleti'nin çok daha aleyhine olmuştur. Neticede Osmanlı devleti dış ticarete açık vermeye ve aradaki farkı da altınla ödemeye başlayınca altına olan talep büsbütün artmış, gümüşün değeri ise büsbütün düşürmüştür. Gümüşün bizzatı değerin düşmesi devletin muhasebe akçesinin (fiyatları ölçmeye yarayan paranın) de değerini düşürmüştür.

Bir yandan Osmanlı memleketlerini tesiri altına alan İspanya kaynaklı altın ve gümüş bolluğu, diğer yandan paranın ayarının kasten veya bazı zaruretle bozulması gibi tedbirler neticesinde Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da devrimci olarak nitelendirilebilecek bir fiyat yükselişi kaydedilmiştir. Öyle ki, XVI. yüzyılın ilk çeyreğine oranla son çeyreğinde fiyatlar 3-4 misli artmış, Batı'dan sonra Osmanlı'ya da hızla sirayet eden bu fiyat artışının iktisadi ve içtimai yapıda yıkıcı tesirleri olmuştur. Çünkü Avrupalıların, Atlantik iktisat bölgesinde büyük artış kaydeden pamuk, pamuk ipliği, balmumu, deri ve sair gibi ürünlere Osmanlı Devleti'nin iç piyasasındaki değerinden daha fazla ödeyerek toplayıp ortadan kaldırmasıyla yerli sanatlar için hammadde sıkıntı ortaya çıkarken, yüzde doksanı çiftçi olan imparatorlukta, Arnavutluk'tan Mısır'a kadar olan kıyılardaki Osmanlı limanlarından Avrupalı gemilerin pek çok hububat ve hayvan satın alıp götürmeleriyle birlikte seneden seneye ağırlaşan bir gıda darlığı belirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda hammadde yüzünden yerli sanayi zor duruma düşmüş, ayrıca hububat satışları sebebiyle içerde kıtlık çıkması hükümeti bazı tedbirler almaya sevk etmiştir.

Neticede II. Selim devrinden itibaren Türkiye'yi ciddi surette tehdiye başlayan kıtlık padişahın son zamanlarında şiddetini artırırken, Sokullu'nun ölüm yılına kadar da aralıksız devam etmiştir. Hal böyle olunca, XVI. yüzyılın sonlarına yaklaşırken, köy topluluğunun içtimai düzeni süratle bozulmakta olduğundan hububat darlığı daimi bir şekil almıştır. Bu haliyle İspanya-Osmanlı mücadelesi mali kriz altındaki iki devletin birbirini tüketmeye yönelik hamleleridir.

Kaynakça

- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti I”, *Belleten*, C. 13, Sayı: 51, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949.
- Akdağ, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti II”, *Belleten*, C. 14, Sayı: 55, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1950.
- Akdağ, Mustafa, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Calalı İsyamları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 78-81.
- Âli, Gelibolulu Mustafa, *Künhü’l-Ahbâr*, Dördüncü Rûkn, C. I, TTK, Ankara 2009.
- Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 1072, Folio 14.
- Arnold, David, *Coğrafi Keşifler Tarihi*, Çev. Osman Bahadır, Alan Yayıncılık, İstanbul 1995.
- Barkan, Ömer “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, C. 34, No: 136, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 588-589.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 216-217, 221.
- Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz dünyası*, C. 1, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul 1989.
- Cezar, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- Çerçi, Feris, *Gelibolulu Mustafa Âli ve Künhü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmet Devirleri (I. Cilt)*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000.
- Cipolla, Carlo M. *Fatihler, Korsanlar, Tüccarlar: İspanyol Gümüşünün Efsanevi Öyküsü*, Çev. Tülin Altınova, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- Eagleton, Catherine– Williams, Jonathan – Cribb, Joe ve Errington, Elizabeth ile birlikte, *Paranın Tarihi*, Çev. Fadime Kahya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.
- Fernández, Máximo García, *La Economía Española en los Siglos XVI, XVII, XVIII.*, Actas, Madrid 2002.
- Karademir, Zafer, İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı: Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1550-1660), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, Ünal Matbası*, İstanbul 1983.
- Morales, Carlos Javier de Carlos, *Felipe II: Un Imperio En Bancarrota*, Editorial Dilema, Madrid 2008.
- Hamilton, Earl J., *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts 1934.
- Hanks, Merry E. Wiesner, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, Çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Pamuk, Şevket *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 98.
- Pamuk, Şevket *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Parker, Geoffrey, *Felipe II, la Biografía Definitiva*, Editorial Planeta, S. A., Traducción: Victoria E. Gordo del Rey, Barcelona 2010.
- Roca, J. M. Batista I “The Hispanic Kingdoms and The Catholic Kings”, *The Cambridge Modern History-The Renaissance 1493-1520*, Ed. G.R.Potter, Vol. I, Cambridge 1957.
- Sahillioğlu, Halil, *Studies on Ottoman Economic and Social History*, IRCICA, İstanbul 1999.
- Tarih-i Hind-i Garbi veya Hadis-i Nev*, The Historical Research Foundation İstanbul Research Center, İstanbul 1987.
- Webbe, Edward, *Chief Master Gunner, His Trauailes 1590*, Ed. Edward Arber, London 1895.